

ocene, poročila

Meje izrekljivega

Marko Uršič: *Matrice logosa,*
DZS, zbirka *Episteme*

Matjaž Potrč

V Zbirki »Episteme«, katere namen je, seznaniti bralce z dogajanjem v sodobni eksaktni, znanstveno naravnani filozofiji, je izšla druga knjiga, iz peresa Marka Uršiča. Morda se bo komu zdelo, da v zbirki takšne vrste lahko izidejo zgolj suhoparne razprave, kajti brz ko imamo opraviti s čim takšnim, kot je logika, pisanje ne more več biti dostopno običajnemu slovstvenemu bralcu. Vendar pa mislim, da je ta knjiga sama najboljši dokaz, da s tem n. tako.

Najprej je treba povedati, da Marko Uršič ni le filozof, marveč zlasti tudi mojster lepe besede, kar je dokazal tudi v tej knjigi. Glede prikupne predstavitve sicer ne najbolj enostavne materije imamo zares srečo, da se je opravi lotil prav on. Vsekakor ne gre za enoplastno osebo, saj s Marko Uršič poleg literature ukvarja še s politiko, zlasti z njenimi robovi, denimo z vprašanjem svobode in od to pristojnosti takih organizmov, kot je država. Zopet ga zanima vzhodna misel, njena različnost od naše zahodne, ter točke njunega stika v mejah te različnosti. Prav tako ukvarja z velikimi problemi sodobne in tradicionalne filozofije. Ne nazadnje pa je dokazal, da je eden izmed najspešnejših slovenskih poznavalcev logike ter njenega povezovanja s filozofskimi problemi.

Da imamo opraviti zares z mejami izrekljivega, kaže slika v oblake zavitega babilonskega stolpa na naslovnici. Vzvišena tragičnost tega stolpa se v vsej barvitosti prikazuje na ozadju sicer črno-belih mrež, matric. Kaj so matrice? To so razpredelnice, v katere je skušala miselna filozofska tradicija ujeti pomen in urejenost tega, kar izrečemo, stavkov. Gre enostavno za razpredelnice resničnosti, ki jih pripišemo posamičnim stavkom, za enke in ničle, za resničnost in neresničnost. Pravzaprav je neverjetno, kako borna so sredstva prikazovanja, še zlasti, če jih primerjamo z njihovo učinkovitostjo. Vedeti moramo namreč, da so matrice v tej obliki izumili šele sorazmerno pozno, da pa je njihova poenostavitve imela velik vpliv na razvoj vsega sodobnega življenja, saj na primer računalništva, kot ga poznamo danes, brez njihove

podlage enostavno ne bi bilo. Očitno je, da je tradicija skušala v take matrice zajeti besedilo ali logos, kot so ji dejali Grki.

Že na začetku knjige nas na meje besede, kot jo sicer pričakuje zaverovanost v znanost ter v njeno urejevanje, spomni prisposodba modreca, ki je razrešil nerazrešljivi vozal tako, da ga je razvozlat zgolj v njegovih jezikovnih temeljih. In res se zdi, da je tisto najbolj vzvišeno v naši vednosti, področje, kjer se stikata znanost in modroslovje, kraj takšnih srečanj, kjer se človekov duh izkaže zgolj tako, da se odpravi na pot ter da v obvladanju pravil pokaže na svoje meje.

K takim mejam izrekljivega se zaporedoma odpravi avtor ter nam predstavi njihov izjemno zanimiv préplet. Gre za vrsto člankov, ki jih morda še najbolj s pridom beremo enega za drugim, kot enotne postaje na poti v vozal jezika in njegovih pravil. Nekatere izmed teh postaj terjajo, da vzamemo v roke svinčnik, in si na papirju sami zabeležimo misel, ki je vodila avtorja. Tako je že s prvim esejem, razpravo, ki je posvečena paradoksom in hierarhijam. Paradoksi imajo svoje prednika v reku Krečana Epimenida, češ da vsi Krečani lažejo. Mar je sam lagal ali je govoril resnico? Na prvi pogled se zdi takšno vprašanje zgolj kratkoročna uganka. Vendar pa Marko Uršič pokaže na vlogo paradoksov pri razvoju sodobne logike, najprej v teoriji množic, ki so se ji misleci, kot je Russell, skušali izogniti z graditvijo hierarhije v logičnem jeziku. Podoben problem imamo tudi pri Tarskem, zlasti če skušamo njegovo teorijo resnice, sicer v formalni podobi, uporabiti za običajni jezik. Tudi Kripkejeva rešitev paradoksa Tarskega je pokazala, da lahko ohranimo klasično dvovalentno logiko, tisto, ki deluje na temelju alternative resničnosti in neresničnosti, enk in ničel, le če hierarhično razplastimo jezik: sicer pa imamo še možnost, da jo opustimo, ter upoštevamo tako imenovane resničnostne vrzeli.

Ko prebiramo učbenike logike, nam ti običajno nekje na začetku pravijo, da moramo odmisliiti vsebino stavkov, s katerimi računamo. Vendar pa se je izkazalo, da ne bo čisto tako. O tem govori Marko Uršič ob problemu alternativne logike, ki se je, kot še marsikaj drugega zanimivega, zasnovovala na podlagi težav, ki jih predstavljajo najzanimivejši veznik, »če... potem...«, ali, kot mu še pravimo, implikacija. Kaže na neki način upoštevati, ne glede na to, da se zdi pravilno, če zapišemo »Če je $2 \times 2 = 5$, potem je Ivan Cankar napisal dramo Lepa Vida«. Izkazalo pa se je, da je vsebino vendarle potrebno upoštevati. Lewis je zato uvedel tako obliko veznika, ki to stori, striktno implikacijo, ter je na ta način dal osnovo gradnji modernih neklastičnih, zlasti modalnih logik, tistih, ki uporabljajo tudi operatorja, kakor »nujno je, da...«, »možno je, da...«. Kot na mnogo drugih področjih pa je tudi tukaj zaoral ledino očanec logike Aristotel. Tretje poglavje še bolj tehnično

tako laser v nelegitimno uživanje formalizma, kjer je kaj malo prostora za globlje razmišljanje, pa ga bo o nasprotnem prepričal esej o logiki in determinizmu. Ko se odločamo za intenzionalne ali ekstenzionalne logike, smo namreč zelo v bližini vprašanja določenosti oziroma svobode, kot je dal vedeti že Aristotel. Slovenci poznamo njegovo problematiko že iz Jermanove študije o velikem poljskem logiku Łukasiewiczu, začetniku večvalentnih logik, takih, ki poleg neresničnosti in resničnosti uvedejo še najmanj eno dodatno resničnostno vrednost. Začetek in filozofsko razsežnost modalne logike pa nam sedaj v navezavi na to študijo še zlasti podrobno opiše Marko Uršič, upoštevajoč tako resničnostne matrice kot tudi izredno zanimiv problem sodb o bodočih naključnih dogodkih. Ravno da bi razrešil njihov problem, je poljski logik uvedel tri in štirivalentne logike. Poleg tega pa je ta problematika povezana še z vprašanjem določenosti, če hočete, naše vnaprejšnje določenosti. Ni toliko pomembno, ali nas določa Bog ali pa zopet naravni red. Včasih se zdi, da lahko povzročamo tudi preteklost. Ali je upravičeno dokazovati takšen realizem preteklosti? Vrač na primer pleše zato, da bi bili mladeniči plemena hrabri ob svojem ritualnem preizkusu. Vendar pa se ti že zdavnaj vračajo po opravljenem junaškem dejanju. In vendar se zdi, da ima vračev ples učinek na sicer že pretekli dogodek.

Pa pogledjmo v prihodnost. »Ali je vse, kar se bo zgodilo in kar bo resnično v nekem prihodnjem času resnično že danes in je bilo resnično že od vekomaj?« Problem seveda zadeva vnaprejšnjo določenost ali nedoločenost dogodkov, determinizem ali indeterminizem. Z njim se je ukvarjal Aristotel ter zlasti srednjeveški misleci.

Aristotel je skušal razplesti tudi urejenost modalnih stavkov, namreč pravila njihove medsebojne prevedljivosti. Razlagi takšnih konverzij s pomočjo sredstev sodobne logike je posvečen naslednji odlomek. Nato pa je v malce bolj tehnični podobi še eno poglavje posvečeno logični odločljivosti in paradoksu lažnivca. Odločljivost pri tem pomeni, da moramo v končnem postopku preveriti, ali je določen stavek logično resničen ali ne. Tako smo prišli k enemu temeljnih logikov našega stoletja, k znanemu Gödlu, ki je dokazal povezanost paradoksa lažnivca s temelji logičnega sistema. Končno je na ta način le pokazal na določene meje in ustvarjalnost, ki jo kažejo tudi zapleteni znanih Escherjevih grafik. Američan Hofstadter je trdil, da imamo opraviti s podobnimi strukturami tudi v Bachovi glasbi. Uršič pa v takšnih mejah izomorfizma, preslikav različnih struktur, išče kar dokaz za nezvedljivost človekove zavesti.

Naposled pa nas zadnji esej povabi k primerjavi sklepanja, kakršnega smo navajeni na zahodu, in pa zopet tistega, kakršnega poznamo na vzhodu, denimo v Indiji. Primerjava pokaže, da so Indijci posvečali več pozornosti konkretnim, induktivno, iz izkustva pridobljenim podatkom. Ne glede na to, da lahko ugotovimo precejšnje ujemanje med različnimi logičnimi tradicijami, ki so se razvile sorazmerno samostojno, bodisi v Evropi, Aziji, ali zopet kot drugod. Mar nas to ne sili celo v misel, da je logična zmožnost ljudem vrojena na nekako takšen način, kot to nekateri jezikoslovci trdijo tudi za jezikovno zmožnost? Postaviti takšno vprašanje pa bi pomenilo že preseči okvire Uršičeve knjige.

Zanjo kaže reči, da nikakor ni enostavno branje, vendar pa kljub nekaj zahtevnosti to gotovo je knjiga, ki se skozi lahko prebije vsakdo, ki ga zanima ne le logika, temveč tudi meje izrekljivega, skratka njegov lastni položaj v svetu, in razmislek o njem. Zato njeno branje priporočam vsem tistim, ki imajo radi lepo besedo. Kajti napačno bi bilo misliti, da je ostra, jasna misel zapisana na kakšno drugo mejo kot na tisto, kjer najdemo sledove izvrstnega literarnega stila.